

Sociální kontext ekonomické reformy v 60. letech 20. století

*Lenka Kalinová**

Mezi vývojem ekonomického a sociálního systému a jejich reformami existuje v demokratických zemích vzájemně se podmiňující vztah, který však nemá charakter statistického souladu. Ve skutečnosti jde o dynamickou rovnováhu, která je porušována a obnovována na vyšší úrovni, a tím se stává vývojovým stimulem. V dějinách státního socialismu v Československu se tento vztah vyvíjel mimořádně asymetricky, s přerušováním, dočasným sbližováním a návraty k dřívějším formám a tím k zabrzdění reforem a stagnaci obou systémů, neschopných se reformovat. Přerušení realizace projektu demokratického sociálního systému z prvních poválečných let dospěl po únoru 1948 až k popření úlohy sociální politiky, kterou měla kompenzovat zestátněná a centrálně regulovaná ekonomika. Omezení politických a sociálních práv občanů se však ukázalo jako neudržitelné. Pod hrozbou ztráty své legitimacy musela vládnoucí garnitura přistoupit k dílčím sociálním kompromisům a od poloviny 60. let k zásadnější ekonomické reformě. Realizovat ji však nebylo možné bez sociální reformy a bez podpory široké veřejnosti. Její aktivizace však narazila na odpor vnějších sil obávajících se narušení monolitu idejí a praxe, na nichž systém reálného socialismu spočíval. Po porážce Pražského jara dosazená mocenská garnitura obnovila centrálně regulovanou ekonomiku a relativně štedrou sociální politiku, ale tvrdě zakročila proti idejím a nositelům reformního procesu. Tím definitivně znemožnila změnu daného systém reformní cestou.

1. Historické a gnozeologické zdroje reforem v 60. letech

Šedesátá léta byla mimořádným obdobím v evropském a v širším světovém měřítku. Byla to léta nebývalého hospodářského rozkvětu ve vyspělých zemích s téměř nulovou nezaměstnaností, růstem blahobytu, zvyšováním vzdělanosti, prodloužením volného času a rozvojem cestovního ruchu. Hospodářskou a sociální strategii od konce války určovaly ideje J. M. Keynesa a jeho soupeřníka W. Beveridge. Ekonomický vzestup prožívala většina vyspělých zemí, ale „hospodářský zázrak“ se týkal především Německa a Japonska. Rychlý ekonomický růst provázela masová spotřeba – společnost blahobytu již nebyla jen snem, ale stávala se skutečností. Nástup konzumní společnosti se projevil ve změnách způsobu života zvýšením spotřeby, rozmachem automobilismu, hromadné bytové výstavby, zlepšením veřejné infrastruktury, technickým vybavením domácností a rozvojem osobních a sociálních služeb. Prodloužil se volný čas, rozšířil se zábavní průmysl a služby, což spolu s rozmachem dopravní infrastruktury umožnilo masové cestování, turistiku a sportu.

Hospodářský rozmach byl ve vyspělých tržních ekonomikách provázen sociálním smírem, dělníci a zaměstnanci si v podmínkách plné zaměstnanosti vynutili prostřednictvím kolektivního vyjednávání přiměřený podíl na zvýšení výkonnosti ekonomiky.

* Doc. PhDr. Lenka Kalinová, CSc. – externí spolupracovnice; Katedra hospodářských dějin Národohospodářské fakulty VŠE v Praze (vaclavska@tiscali.cz).

Zvyšovaly se mzdy, zlepšila se sociální ochrana matek, dětí a starých občanů, zlepšovala se zdravotní péče a mimořádný rozmach prodělalo školství. Do věku studia na vysokých školách se dostala generace narozená v prvním poválečném období a tím, že se jí otevřely brány vyšších škol, mimořádně vzrostl počet studujících na terciárním stupni vzdělání. Byla to léta uspokojování vyšších hmotných potřeb většiny obyvatelstva, léta všeobecné politické a sociální emancipace mládeže a žen. To vše přispělo k růstu zaměstnanosti žen, k uvolnění rodinných svazků, ke vzniku zcela nového jevu – spolu s blahobytem se objevila i rebelie mladých lidí.

Původní protiválečné demonstrace mladých Američanů proti válce ve Vietnamu dospěly až k občanské neposlušnosti. V evropských velkoměstech se rozšířilo především hnutí studující mládeže, které vrcholilo v roce 1968 střety s pořádkovými silami. Zvláštností tohoto hnutí proti krizovým 30. letům bylo, že neprobíhalo pod sociálními hesly. Do popředí rebelující mládeže se dostaly politické otázky inspirované levicovými až anarchistickými ideologiemi s nejasným vymezením cílů tohoto hnutí. Mladí lidé kritizovali liberální kapitalismus a požadovali větší podíl občanů na moci. Ve Francii studující mládež vystupovala proti zastaralému školskému systému za větší samosprávu na univerzitách.

Hnutí mladé generace v Československu se lišilo od rebelií studentů ve vyspělých zemích. Zatímco tamní mládež odmítala konzumní technokratickou společnost, pro mladé lidi v Československu byly tyto hodnoty a demokracie v západních zemích ideálem. Oběma hnutími však bylo společné, že hledala alternativu života ve svobodnějším světě.¹ Jedním z faktorů uvedených hnutí, která se stala téměř celosvětovým fenoménem, byla výměna generací po druhé světové válce. Mladí lidé z konce 60. let nezažili v dospívajícím věku hospodářskou krizi a byli zklamáni nenaplněnými nadějemi poválečné doby. Většina ideálů mladé generace tohoto přechodného vzepjetí se ani v dalších letech nenaplnila, postupně se však měnila mentalita i dalších generací mladých lidí. Vystřízlivěli ze snů o změnách společenského řádu a bez odporu využívali plodů konzumní společnosti.

V Československu vybočila začátkem 60. let hospodářská situace z celkového trendu nejen ve vyspělém světě, ale i v zemích sovětského bloku. Po ekonomicky relativně úspěšném období druhé poloviny 50. let a euforii vládnoucí garnitury spojenou s přijetím nové ústavy zakotvující vybudování základů socialismu se dostavilo zklamání a deziluze. Stagnace a poté pokles ekonomického růstu v letech 1962–1963 ve světle předchozích slibů a vývoje ve vyspělém světě vyvolaly ve vedení vládnoucí strany velké znepokojení. Byl to první pokles od roku 1945 v době, kdy v ostatních zemích sovětského bloku a zejména ve vyspělých zemích dynamický ekonomický růst pokračoval. Vládnoucí garnitura se obávala, že v případě nutného snížení příjmů a spotřeby obyvatelstva by mohlo dojít – podobně jako v roce 1953 – k sociálnímu neklidu a k otřesu její legitimacy. K mírnění dopadu stagnace výkonnosti ekonomiky na obyvatelstvo využila direktivního plánování k mobilizaci existujících zdrojů na úkor budoucnosti. Úsporná opatření však již částečně přihlížela k myšlenkám rodící se ekonomické reformy. V sociální oblasti to byla určitá opatření na řešení nerovnováhy mezi možnostmi ekonomiky a neúměrným růstem sociálních výdajů v uplynulých letech. Zvyšování sociálních příjmů (včetně skrytých v dotovaných cenách) nad možnostmi ekonomiky provázené pomalejším růstem pracovních příjmů oslabovalo stimulační úlohu mezd. Proto se restriktivní opatření do jisté míry týkala částečného tlumení dotací k některým cenám (např. dětského ošacení) a dílčím zvyšováním některých cen, nájemného, poplatků v jeslích, mateřských školkách a ve školním stravování, zavedení daně z motorových vozidel a zdanění invalidních a starobních důchodů.

1 Gilcher-Holteyová, L. (2004): *Hnutí 1968 na Západě*. Praha, Vyšehrad, 2004.

Při hledání trvalejších zdrojů obnovení ekonomického růstu a rovnováhy v národním hospodářství ekonomové navrhovali zásadně změnit stávající systém regulace ekonomických procesů. Varovali, že ozdravení ekonomiky nebude možné jen dílčími úpravami. Určitý reformní pokus byl sice učiněn již koncem 50. let, jeho polovičitost však nemohla léčit vady systému.²

Z obav před důsledkem hospodářského poklesu a varováním ekonomů z dalšího vývoje, vládnoucí garnitura nakonec připustila změny, jejichž dosah si plně neuvědomovala. Pro přijetí pro ní riskantního Návrhu tezí o zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství v roce 1963 a pro navazující dokumenty bylo příznivé společenské klima v SSSR a částečně i v dalších zemích sovětského bloku. Po obnovení ekonomického růstu v Československu a změnách v sovětském vedení v roce 1964 se tolerance návrhu reformy některými vedoucími činiteli měnila v její brzdu. Zastavení reformního procesu v době, kdy se již stával věcí veřejnou, však již nebylo v jejich silách.

O vývoji ekonomické reformy a o politických dějinách 60. let existují četné prameny a literatura,³ zatím se však historici všeobecných a hospodářských dějin jen okrajově zabývali jejich sociálními souvislostmi. Ekonomická, politická a sociální reforma se vzájemně podmiňovaly, neprobíhaly však lineárně. Sama ekonomická reforma nebyla jednorázovým aktem, měla několik etap: od přijetí ideového nástinu reformy v roce 1964, k jejím realizačním krokům od roku 1967 a konečně její směřování k systémové změně v roce 1968 a začátkem roku 1969. Průběh a charakter tohoto vývoje vypovídá o boji aktérů reformy s odpůrci v nejvyšším vedení vládnoucí garnitury a proto i o kompromisech, bez nichž nebylo možné jednotlivé kroky reformy prosadit. Na její gradaci měla rozhodující vliv podpora nejdříve části ekonomů, politiků, novinářů a během Pražského jara studentů a zaměstnanců včetně dělnictva. Tato podpora byla umožněna tím, že se veřejnost na základě informací o jejich cílech a konkrétních krocích postupně přesvědčovala, že směřuje k překonání dřívějšího zaostávání země a že odpovídá jejich zájmům.

Pro získání veřejnosti při prosazování ekonomické reformy se vytvářely určité politické předpoklady od druhé poloviny 50. let, kdy se pootevřel prostor pro kritiku dřívějšího systému. Ekonomická věda se začala zbavovat dogmatického pojetí politické ekonomie socialismu, kriticky analyzovala direktivně administrativní systém a jeho demotivující účinky na výkonnost ekonomiky a ekonomických subjektů – podniků a zaměstnanců. Ekonomové poukazovali na to, že na stagnaci výkonnosti ekonomiky měl hlavní podíl dřívější mechanismus regulace ekonomických procesů. Původní návrh zásad ekonomické reformy a zejména další dokumenty a praxe rozvíjející reformu (viz citované Dokumenty k hospodářské politice .. 1998) se lišily od předchozích pokusů tím, že vycházely z relativně konzistentní ideje o nutnosti změnit administrativně direktivní systém v systém založený na ekonomických principech. Aktéři reformy od začátku usilovali o to, aby se orientovala nejen na ekonomické otázky, ale na demokratizaci společnosti a aby se s její vizí totožnila široká veřejnost.

2 První vážnější pokus o reformu byl vyhlášen pod vlivem dělnických bouří v roce 1956 ekonomickou radou pod vedením Wladimíra Bruse a Oskara Langeho. Předpokládal zavedení „socialistického trhu“ a podle jugoslávského vzoru dělnických rad. Gomulkův ústup v roce 1957 zmařil tento první reformní pokus ve střední Evropě. Rupnik, J. (1992): *Jiná Evropa*, Prostor, 1992, s. 199.

3 Mimo jiné: Šulc, Z. (1996) : *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu(České republice) 1945–1995.*, Brno, Doplněk, 1996. Ed. Šulc, Z. (1998): *Dokumenty k hospodářské politice v Československu z let 1963–1969.* Studie hospodářských dějin 6, VŠE Praha, 1998; Průcha, V. (1996): *Hospodářská politika a vývoj československého hospodářství od roku 1960 do 21. srpna 1968.* Acta Oeconomica Pragensia. Praha, VŠE, 1996 a připravovaný 2. díl práce V. Průchy: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992.* 2. Brno, Doplněk, (v tisku) 2007-01-20.

První návrhy ekonomické reformy ještě nepočítaly s řešením širších sociálních souvislostí, jejich součástí však od začátku byly otázky zaměstnanosti a mezd bezprostředně spjatých s ekonomickým chováním podniků a zaměstnanců jako aktérů zvýšení výkonnosti ekonomiky.

Důležitým požadavkem přijatých Zásad mzdové politiky v nové soustavě řízení z prosince 1964 bylo, vytvořit pevný vztah mezi tvorbou podnikových zdrojů pro odměňování a dosahovanými hospodářskými výsledky. Podle nich měly podniky získávat zdroje na mzdy vlastní práci, které by měly být vázány na efektivnost produkce a jejím oceněním reálným trhem. Tento předpoklad se však nemohl naplnit bez zvýšení samostatnosti podniků. V roce 1967 v podmínkách, kdy podnikům byly stanoveny odvody a ceny, mohly dosahovat vysokých výnosů a tím vyplácet vyšší mzdy i bez adekvátního zvyšování produktivity práce. Dalším zásadnějším krokům reformy bránila vnější a vnitřní mocenskopolitická omezení, a proto byly jen částečně uvedeny v život. Připravený zákon o zvýšení samostatnosti podniků a vytváření demokratických orgánů v nich začátkem roku 1969 nebyl ani předložen Národnímu shromáždění. Přesto se již od jara 1968 začaly spontánně vytvářet přípravné výbory a později i podnikové rady. Praktické reformní kroky potvrdily nutnost změn i sociálního systému.

2. Od zpochybňování k renesanci sociální politiky

Postavení sociální politiky se v historickém vývoji měnilo, vyvíjelo se i její pojetí a úloha v životě lidí a společnosti. Určité formy svépomoci a dobročinnosti existovaly daleko dříve než státy převzaly odpovědnost za pomoc těm, kteří si nemohli sami nebo pomocí rodiny zajistit nejzákladnější životní potřeby. Počátky státní sociální politiky souvisely s industrializací, s potřebou zajistit zdravou a gramotnou pracovní sílu a ochranu státní byrokracie. S rozvojem průmyslu vzniklo i sociální hnutí hájící zájmy jednotlivých sociálních skupin a jejich reprezentace, odborové organizace a dělnické strany. Pod jejich tlakem přistoupily i konzervativní vlády z obav před sociálními bouřemi k významným ústupkům. Již v 18. století byly ve vyspělých zemích, mezi nimi i v Rakousko-Uhersku přijaty zákony o povinné školní docházce a koncem 19. století o sociálním pojištění. Podle průmyslové vyspělosti a síly sociálního hnutí se v jednotlivých zemích vyvinuly složité sociální systémy, které si zachovaly určité tradice a zvláštní rysy.

Mezníkem ve vývoji sociální politiky byla velká hospodářská krize 30. let a druhá světová válka, kdy nesmírné zbídačení obyvatelstva hrozilo po válce sociálními bouřemi a revolucemi. Nutnost změn našla svůj výraz v hledání východisek ze situace, které by předcházely podobným událostem, k nimž došlo po první světové válce. Nejvýznamnější teoretici té doby především lord William Beveridge spatřoval řešení v mobilizaci zdrojů, které by poskytl občanům sociální bezpečnost, tzn. základní sociální práva – práce-schopným práci a přiměřenou odměnu, ostatním základní sociální příjmy a nejnutnější služby. Podle něj bylo podobné cíle možné plnit jen v duchu Keynesova učení – zvýšením úlohy státu v ekonomické a sociální oblasti. Na rozdíl od dřívějšího pojetí chudinské péče, mělo zajištění pracovních příjmů a výplata sociálních dávek zvýšit kupní sílu obyvatelstva, a tím zpětně přispívat k vyšší zaměstnanosti a růstu národního bohatství. Tato podrobně rozpracovaná teorie se stala východiskem plánů mezinárodních organizací i programů vlád pro poválečné období. Podobnou orientaci aplikovali na čs. podmínky zástupci vnitřního a zahraničního odboje a do značné míry i první poválečný vládní program. Jeho hlavní idea – zajistit sociální bezpečnost obyvatelstva – se uplatňovala v poválečné hospodářské a sociální politice, zejména v projektu zákona o národním pojištění. Sama jeho příprava vzbudila velké naděje obyvatelstva, proto se do ní aktivně zapojily odbory. Zpracování

tohoto mimořádného díla se rodilo v širokých diskuzích, jeho schválení však naráželo na odpor některých politických stran a institucí, které se tímto zákonem cítily ohroženy. Zákon o národním pojištění č. 99/1948 byl proto jako gesto nové moci narychlo schválen 15. dubna 1948.⁴ Jeho zrod potvrdil, že dalekosáhlé sociální programy, spjaté s rozdílnými zájmy a dřívějšími tradicemi nelze měnit naráz.

Likvidace pluralitní demokracie po únoru 1948 a zejména změna politického kurzu vládnoucí strany od podzimu toho roku znemožnila realizovat velkorysý program sociálního pojištění. K jeho zpochybňování, především v otázkách poskytování sociálních dávek i samostatně výdělečně činným a zachování privilegií státním a veřejným zaměstnancům v sociálním pojištění došlo již v roce 1949 a k jeho novelizaci a rušení v dalších letech. Univerzální charakter tohoto zákona však znamenal, že mnohé jeho zásady se udržely a v 60. letech postupně naplňovaly.

Od roku 1949 se měnilo celkové pojetí sociální politiky. Sociální ochranu potřebných vládnoucí garnitura ztotožňovala s dobročinností a proto ji považovala za pozůstatek kapitalismu. Předpokládala, že za socialismu nebude nezaměstnanost a bída, a proto nebude nutná sociální politika. Za hybnou sílu rozvoje považovala ekonomiku, která měla zajistit lidem práci a zdroje státu pro tzv. společenskou spotřebu. Ve skutečnosti byli i za socialismu nemocní, staří, zdravotně a sociálně handicapovaní odkázáni na pomoc společnosti. Podobné zjednodušené pojetí sociální politiky, které navíc nepočítalo s jeho rozvojovými funkcemi, se uplatňovalo i v dalších socialistických zemích, proto také nebylo daleko od pravdy tvrzení maďarské autorky, že „socialismus žádnou sociální politiku nemá“⁵

Tomuto zjednodušenému pojetí odpovídalo rušení nejen dobročinných organizací, ale i státních institucí zabývajících se sociální politikou a sociálním výzkumem. Tento osud potkal výzkumné instituce, zaměřené na zkoumání sociálních otázek i v mezinárodním srovnání a na konkrétní sociální postavení jednotlivých sociálních skupin a oblastí uvnitř země. Byla zrušena sociální komise ÚV KSČ, která zpracovávala analýzy sociálních otázek pro vládní orgány a v roce 1951 byl zrušen i Československý výzkumný ústav práce. Rušení této instituce s dlouhodobou tradicí z první republiky a s vysoce odborným personálem (mnozí odborníci se podíleli na zpracování zákona o národním pojištění a spolupracovali s Mezinárodním úřadem práce v Ženevě), se odůvodňovalo tím, že se zabývá „nepotřebnými výzkumy“. Tomuto pojetí odpovídala i degradace odborů, které se měly starat hlavně o hospodářské otázky a plnit úlohu „převodové páky od strany k masám“. V roce 1952 bylo zrušeno i ministerstvo práce a sociální péče a založeno ministerstvo pracovních sil. Do jeho kompetence měla spadat mobilizace pracovních sil a příprava dělnického dorostu. Agendy, které dříve toto ministerstvo zastřešovalo, byly buď zrušeny nebo rozptýleny do jiných, pro tyto funkce nedostatečně připravených institucí. Výzkumné úkoly, nezbytné i z hlediska spolupráce s Mezinárodním úřadem práce, plnilo pracoviště při Úřadu sociálního zabezpečení. V roce 1957 bylo i ministerstvo pracovních sil zrušeno. Teprve v roce 1968 bylo obnoveny ministerstvo práce a sociálních věcí a opět založen Československý ústav práce, který byl po několika reorganizacích v roce 1984 přeměněn ve Výzkumný ústav sociálního rozvoje a práce.

4 Podrobněji k těmto otázkám viz Kalinová, L. (2004): *Východiska, očekávání a realita poválečné doby*. Praha: ÚSD, edice *Česká společnost po roce 1948*, sv.1 /2004; Průcha, V. – Kalinová, L. (2005): *Koncepce budoucí hospodářské a sociální politiky v československém odboji za druhé světové války*. Akta Oeconomica Pragensia. VŠE, 2/2005.

5 Ferge, Z. (1993): *Sociální změna ve východní Evropě – sociální občanství v nových demokraciích*. Sociologický časopis, r.29, č. 2 /1993, s. 159.

Úloha sociální politiky jako významného činitele legitimacy vládnoucí moci se potvrdila brzy po jejím zpochybnění již v roce 1953. Po revoltě dělnictva v době měnové reformy bylo nutné poněkud měnit hospodářskou a sociální politiku ve prospěch uspokojování naléhavých potřeb obyvatelstva. K opatřením na zvýšení spotřeby patřilo dočasné přesunutí investic z těžkého průmyslu do spotřebního, zvýšení mezd a každoroční snižování cen. Pod vlivem změn ekonomického myšlení se v době poklesu ekonomického růstu začátkem 60. let začala uplatňovat poněkud jiná východiska řešení hospodářských a sociálních problémů.

Po prvních krocích reformy vyvstaly i před sociální politikou nové úkoly. Ve změněných podmínkách měla mírnit důsledky prvků tržní regulace ekonomických procesů na obyvatelstvo a poskytovat ochranu v případech sociálních událostí (nemoci, stáří, ztráty zaměstnání, živitele atd.) existujících v každé moderní společnosti. Sociální politika měla překonávat stav, kdy ekonomika suplovala sociální politiku (udržováním sociální přezaměstnanosti a dotacemi k cenám). Uznání autonomní sociální politiky vyžadovalo obnovit výzkumné organizace a státní orgány koordinující sociální politiku a rehabilitovat suverenitu společenských institucí a iniciativ: společenských organizací, především odborů, občanských iniciativ, domácnosti i jednotlivých občanů.

Autoři reformy si od začátku byli vědomi sociálních rizik reformy v oblasti zaměstnanosti, která se potenciálně mohla stát sociálně a politicky kritickým fenoménem. Racionalizace výroby musela počítat s likvidací neefektivních výrobních kapacit, a tím i s uvolňováním nadbytečných pracovníků. Tyto otázky řešil dlouho připravovaný Zákoník práce č. 64/1965 Sb., který vstoupil v platnost k 1. 1. 1966. Vedle zakotvení základních práv a povinností účastníků pracovního procesu podrobně definoval vznik a zánik pracovního vztahu a zabezpečení pracovníků před nástupem na změněné pracoviště. Nově definoval úlohu odborových organizací a kolektivních smluv. V souvislosti s dalším rozvojem ekonomické reformy zejména s připravovaným zákonem o podniku, jehož součástí měly být i podnikové rady, se uvažovalo o modifikaci Zákoníku práce. K tomu však již – po změně vedení vládnoucí strany v dubnu 1969 – nedošlo. Důležitou úlohu při řešení sociálních problémů a při přípravě návrhu sociální reformy měla komise pro otázky životní úrovně založena spolu s ekonomickou komisí při ÚV KSČ v roce 1963.⁶

S přechodem do druhé etapy ekonomické reformy se staly aktuálními i další otázky sociální politiky. Kromě obav z nezaměstnanosti, kterými strašili odpůrci reformy, to bylo zvyšování cen a životních nákladů. Bylo nutné připravit komplexnější úpravy sociální reformy, která by reagovala a aktivně napomáhala dalšímu rozvoji ekonomické reformy a předcházela sociálním rizikům. Růst životních nákladů vyžadoval změnu sociální soustavy tak, aby zvyšování mezd a sociálních dávek přispívalo k mírnění dosavadní mzdové nivelizace a mohlo ovlivňovat i deformovanou strukturu spotřeby (přednostně orientovanou na dotované výrobky a služby). První varianta kladla důraz na zvýšení hodnotových vztahů a na změnu struktury spotřeby. Na rozdíl od konce 50. let, kdy politiku snižování cen provázela pomalejší růst mezd, se v návrzích sociálního programu počítalo s rychlejším růstem nominálních mezd a do jisté míry i cen. Tato orientace měla vedle zvýšení mzdové stimulace překonávat disproporce v její diferenciaci a ve struktuře spotřeby. Projekt snižování dotací k cenám u některých výrobků a služeb ve prospěch pracovních příjmů a peněžních dávek vyžadoval změnu systému přerozdělování. Podobné změny nebylo možné realizovat naráz mimo jiné i proto, že bylo nutné připravit na ně

⁶ V komisi pracovali členové vlády, odborů a odborníci především ekonomové. V jejím vedení byli: J. Dolanský, R. Dvořák, K. Kouba, později J. Goldmann, J. Kazimour, od roku 1966 Hronský, J. Štancel, F. Kriegel a další. Národní archiv. Fond č. 10/2, archivní jednotka 1.

veřejnost, která si zvykla na snižování cen a na cenové dotace jako na vymoženost socialismu při zvyšování životní úrovně.

Prerozdělování jako historická kategorie představující souhrn plateb (daně a příspěvky na sociální zabezpečení) a zpětné přerozdělování na sociální dávky a kolektivní spotřebu se ve vyspělých zemích zejména ve 20. století vyvinulo ve složitou soustavu založenou na principu solidarity (zdraví občané přispívají nemocným, ekonomicky aktivní důchodcům). V tržních podmínkách uvedená horizontální redistribuce nebrání vertikální diferenciaci mezi bohatými a chudými. Podle „otce sociálního státu“, W. Beveridgeho by měla přispívat ke zmírňování neúměrných nerovností a k sociální integraci občanů do společnosti. O redistribuci vždy existovaly spory, především o to, jakou podobu a rozsah by měla mít. Od 70. a v dalších letech tyto spory sílily. V druhé polovině 60. let se přerozdělování stalo předmětem zájmu aktérů československé ekonomické reformy převážně z hlediska praktické hospodářské a sociální politiky

První varianta obsáhlého materiálu Hlavní aspekty sociální politiky v soustavě ekonomického řízení projednaná v komisi životní úrovně 22. 11. 1966 byla po připomínkách upravena do zprávy pro řídicí skupinu. Schválená varianta v březnu 1967 položila hlavní důraz na dvě základní otázky: na kompenzaci dopadů ekonomické reformy na rodiny s dětmi a na sociální zabezpečení starších a dalších sociálně potřebných občanů.⁷ Některá opatření vstoupila v platnost v červenci 1968. Podle nich se prodlužovala mateřská dovolená na 26 týdnů, nemocenské dávky se měly vyplácet od čtvrtého dne nemoci a měly dosahovat 60–90 % mzdy. Byla stanovena podpora při narození dítěte ve výši 1000 Kčs. Měly se zvýšit i starobní a invalidní důchody.

Zásadnější otázky řešil dokument Návrh koncepce sociálního zabezpečení v podmínkách dalšího rozvoje společnosti do roku 1970 s náznakem hlavních směrů vývoje do roku 1975. V něm se počítalo s nutností odstranit rozdíly v sociálním zabezpečení podle dřívějšího třídního kritéria a poskytovat je prakticky všem sociálním skupinám. Uvažovalo se i o změnách financování sociálního zabezpečení z příspěvků pracovníků a zaměstnavatelů, jak tomu bylo v rámci Národního pojištění (od roku 1952 bylo jeho financování převedeno na státní rozpočet).⁸

Uvedená a další navrhovaná opatření byla považována za otevřená a měla se dále rozpracovávat a postupně řešit. Široké diskuze probíhaly mezi odborníky na půdě odborů o mzdových otázkách. Určité oslabení centrálního řízení bylo uskutečněno v oblasti práce, byl zrušen závazný plán pracovních sil a mezd. Posílení stimulační úlohy mezd však vyžadovalo i změny v oblasti cen, což přes mnohé pokusy a omyly nebylo možné za dané politické situace a v krátkém čase důsledně realizovat.

Z předpokládaných sociálních změn je zřejmé, že v druhé polovině 60. let se uvažovalo o dalekosáhlých přeměnách sociálního systému, které měly do jisté míry navazovat na zásady zákona o národním pojištění z roku 1948 a rušit zásahy prováděné začátkem 50. let.⁹ Jejich hlavním cílem ovšem bylo přizpůsobit sociální soustavu tendencím, k nimž směřovala ekonomická reforma. Předchozí „třídní zásahy“ do sociální soustavy se staly neudržitelnými i proto, že se proti začátku 50. let zásadně změnilo sociální složení obyvatelstva – podíl samostatně hospodařících osob, jimž bylo poskytování sociálních dávek a sociálních služeb omezené, se za 10 let dramaticky snížil. Naprosto převládly zaměstnanecké kategorie a jim téměř na roveň postavené družstevní rolnictvo. Podle

7 Tento program, k němuž se vyslovilo i příslušné oddělení sekretariátu ÚV KSČ, byl označen za přísně tajný a nebyl publikován.

8 Národní archiv, fond 10/2, svazek 6, archivní jednotka 21.

9 Podrobněji viz Kalinová, L. (1998): *Sociální reforma a sociální realita v Československu v šedesátých letech*, Studie hospodářských dějin VŠE 5/1998.

sčítání lidu, domů a bytů se zvýšil podíl dělníků a zaměstnanců na obyvatelstvu v českých zemích ze 77,5 % v roce 1950 na 86,5 % v roce 1961. Spolu s nově vzniklou skupinou družstevních rolníků tvořících 10 % ekonomicky aktivních (jejichž postavení se příliš nelišilo od zaměstnaneckých kategorií) činil podíl obou skupin 97 % všech ekonomicky aktivních. Podíl samostatně výdělečně činných se za 10 let snížil z 22,5 % na 2,4 % soukromě hospodařících rolníků a na 0,6 % osob svobodných povolání.¹⁰

V rámci sociálního programu byla věnována pozornost i otázkám školství a zdravotnictví. Tyto složité systémy budované po více generací mají v každé době velkou setrvačnost a silně se dotýkají každodenního života obyvatelstva. Proto také se nepočítalo s jejich systémovými změnami. V této době se již potvrdily přednosti jejich veřejného financování jako nejvhodnější formy zajištění růstu vzdělanosti a rozvoje zdravotní péče obyvatelstva. Tyto služby limitované v 50. letech nedostatečnými zdroji a „třídními“ kritérii se v 60. letech měly stát na základní úrovni dostupné většině obyvatelstva. K tomu směřovalo i rušení třídních kritérií při přijímání na vysoké školy. K jejich demokratizaci mělo přispět posílení pravomoci vedení školských a zdravotnických zařízení v hospodářských a personálních otázkách. Koncem 60. let bylo schváleno opatření na zlepšení materiálních podmínek učitelů a vychovatelů a návrh koncepce střední školy pro přípravu mládeže ke studiu na vysokých školách. Byla proto obnovena gymnázia zrušená začátkem 50. let. Také zákon 20/1966 o péči o zdraví lidu zahrnoval širší oblasti i mimo zdravotnictví. Požadoval ochranu zdravých životních podmínek a zdravého způsobu života a účast občanů na péči o zajištění těchto podmínek.

Akteři reformy si byli od začátku vědomi, že pro reformu je nutné získat širokou veřejnost, že ve složitých vnějších a vnitřních podmínkách je možné ji prosadit jen za podpory většiny obyvatelstva. Projekt reformy a první kroky jejího uplatnění se setkaly se souhlasem velké části veřejnosti. O tom svědčí i některé výzkumy veřejného mínění. Po změně vedení v lednu 1968 padla hlavní zábrana otevřené kritiky minulosti a aktuálních společenských otázek. Jejich zveřejňování v médiích zvýšilo zájem veřejnosti o politické otázky, které lidé pocítovali již dříve, ale báli se je veřejně vyslovovat. Větší informovanost obyvatelstva přispěla k aktivizaci nejen kulturních elit, ale i hospodářských pracovníků, odborových kolektivů i mnoha stranických organizací. Vytvářelo se širší občanské hnutí, které aktivně prosazovalo reformní proces.

3. Hnutí za suverenitu sociálních subjektů a za její udržení po srpnu 1968

Po výměně nejvyššího vedení vládnoucí strany v lednu 1968 se vytvořila zvláštní situace ve společnosti. Občané přivítali odchod nepopulárního Antonína Novotného, ale počáteční malá aktivita poněkud změněného vedení v čele s Alexandrem Dubčekem se projevila nejistotou a vyčkáváním stranických orgánů na nižších úrovních a ve společenských organizacích, které podle dřívější praxe očekávaly příkazy shora.

Ve sdělovacích prostředcích a ve veřejnosti zejména v odborech i ve studentském hnutí se projevila netrpělivost a volání po změnách. Nahromaděné křivdy z předchozích let zvláště v odborovém hnutí propukly v drtivou kritiku stranickým aparátem dosazeného vedení, dřívějšího mechanismu řízení na podnikové a centrální úrovni a postupně i celospolečenských otázek. V odborech se vytvořila zvláštní situace; zatímco členstvo žádalo změny, vedení v čele s Miroslavem Pastyříkem nereagovalo na uvolnění klimatu v předchozích letech a ani na lednové plénum ÚV KSČ v roce 1968. Ještě v roce 1965 se

¹⁰ Statistická ročenka ČSSR 1972, s. 103.

uskutečnila bezohledná manipulace stranického aparátu s odbory.¹¹ Na jednání ÚV KSČ o odborech se projevilo naprosté nepochopení úlohy ROH. Byl vysloven názor, aby odborům byla odňata péče o pracující a aby se orientovaly jen na výrobu. Odbory prý nedělají nic pro plnění plánu a orientují se jen na „ochranářství a kulturničení“. Pokud se někteří vyjádřili proti podobnému pojetí úlohy odborů nebyli navrženi do vedení, což se týkalo především předsedy ÚRO Františka Zupky, který se bránil oslabení úlohy odborových svazů a centralizaci ROH.

V zájmu posílení vlivu stranického aparátu v odborech byl v roce 1963 dosazen do funkce místopředsedy ÚRO dlouhodobý pracovník aparátu ÚV KSČ M. Pastyřík. O jeho naprosté ignoranci úlohy odborů ve společnosti svědčí jeho návrh zrušit odborové svazy a místo nich vytvořit odborová oddělení v aparátu ÚRO.¹² Pod jeho vedením se ještě i VI. všeodborový sjezd v roce 1967 konal v režii sekretariátu ÚV KSČ a ÚRO pokračovalo v dosavadní politice.

V závodních odborových organizacích však probíhala již v 60. letech kritika mzdové politiky, délky pracovní doby a postavení odborů ve společnosti. Po výměně vedení KSČ v lednu 1968 závodní odborové organizace ostře kritizovaly vyšší orgány ÚRO za vyčkávaní a pasivitu. Bouřlivou atmosféru v organizacích podnítily kritické články v deníku *Práce* ve dnech 9. a 11. února pod názvy *Jak dál v odborech* a *Umění odejít*. V napjaté atmosféře se staly výzvou k diskuzi o poslání odborů ve společnosti. Stovky rezolucí a dopisů zaplavily centrálu ÚRO a redakci *Práce*. Některé publikované dopisy vzbudily velkou pozornost veřejnosti. Tento list se tak od poloviny března stal kritickým orgánem nejen odborového hnutí, ale celospolečenskou tribunou. V něm odborové svazy, organizace a jednotlivci odsuzovali minulou činnost odborů, a požadovali demokratické volby do orgánů ROH na všech úrovních. Mnohé organizace žádaly urychlené svolání sjezdu nebo celostátní konferenci ROH, které by měly přijmout vlastní program ROH, skoncovat s podléháním státním a stranickým orgánům a důsledně hájit zájmy svých členů a ostatních zaměstnanců. Většina ze 4 441 rezolucí vyjadřovala nedůvěru předsednictvu ÚRO a žádala kádrové změny bez ohledu na minulé zásluhy.¹³ Byly zveřejněny jen pro vnitřní potřebu, přesto se staly výzvou k přípravám plenárního zasedání ÚRO, které se konalo ve dnech 21.–23. března. Občanské hnutí se tak rozšířilo z kulturních a politických elit na dělnictvo.

Závodní organizace ani nečekaly na usnesení pléna a pokračovaly ve svých protestech proti vedení ÚRO. Do 26. března došlo na sekretariát ÚRO 644 rezolucí jménem tisíců zaměstnanců velkých závodů. Pod tímto tlakem se zasedání pléna stalo nejbouřlivějším fórem za posledních dvacet let, na němž členové ÚRO za podpory odborářů ze závodů vystupovali jako zástupci suverénní zájmové organizace. Většina otevřeně odsoudila dřívější vedení a činnost odborů do roku 1968, která byla podle nich spíše mluvčím stranického aparátu a vedení podniků. Pod nápoem kritiky byl již prvního dne zasedání odvolán M. Pastyřík z funkce předsedy a další tajemníci ÚRO. Částečně se tak změnilo složení předsednictva a sekretariátu ÚRO.

Novým předsedou byl bez tajného hlasování zvolen Karel Poláček, dřívější ministr těžkého strojírenství a v posledních letech tajemník odborového svazu pracovníků v kovoprůmyslu. Jeho zvolení však vyvolalo bouřlivou reakci na plénu i v mnoha podnicích, zejména v odborových organizacích v Praze 9, především za jeho předchozí

11 Materiál pro jednání vedení KSČ o odborech zaměřený proti ÚRO a předsedovi Františku Zupkovi byl zpracován bez účasti odborářů. Na jednání byl přizván jen předseda slovenské odborové rady.

12 Velek, F.: *Přehodnocení událostí z let 1968–1970 v odborech*. Materiál zpracovaný pro Komisi vlády ČSFR pro analýzu událostí 1967–1970. Archiv USD, materiál č. 9.

13 Všeodborový archiv ÚRO, karton 93, archivní jednotka 466.

činnost v uvedených funkcích. Přesto zůstal K. Poláček předsedou ÚRO do začátku roku 1970.

Dalším směřováním společnosti se zabýval Akční program KSČ přijatý 5. dubna 1968. Byl oficiálně schválen až po čtyřech měsících po změně ve vedení vládní strany a 14 dní po bouřlivém plénu ÚRO a po známých shromážděních občanů v Praze a v dalších městech. V této době radikální občanské hnutí v mnoha směrech předběhlo myšlenky Akčního programu, především byl učiněn významný krok k emancipaci odborového hnutí. Akční program obsahoval pod tlakem odborového hnutí a ve snaze o udržení konsenzu s většinou obyvatelstva požadavky na suverenitu odborů a na vytváření demokratických orgánů na pracovištích. Jeho význam pro rozvoj občanské společnosti spočíval především v tom, že se obracel k občanům s dříve neobvyklou důvěrou v jejich vůli dále pokračovat v prosazování nových poznatků v praxi. Uznával různorodé zájmy sociálních, národnostních, generačních, náboženských a dalších skupin a jednotlivců, jejichž uplatňování vyžaduje „nový model demokracie“.¹⁴ Obsahoval některé myšlenky, které povzbuzovaly odborové funkcionáře k pokračování v kritice minulosti a požadavcích na suverenitu odborů. K tomu směřovala myšlenka „aby hospodářské a společenské organizace zejména ROH, ČSM a jiné, „ještě v tomto roce samy, iniciativně řešily konkrétní otázky své samostatné činnosti a odpovědnosti“. Na jiném místě Akční program reagoval na nejčastěji kritizované otázky, že lidé ze společenských organizací „mají právo vybírat si své představitele, které nelze společenským organizacím dosazovat zvenčí.“

Akční program uznal rozpor v dřívějším postavení odborů, v němž splývala funkce podpory direktivního řízení a ochrany zájmů pracujících. Poukázal na to, že s urychlením ekonomické reformy vyvstanou odborům nové úkoly, budou muset přijímat i nepopulární opatření a budou se vracet k plnění svého původního poslání. Považoval proto za nutnou větší odpovědnost odborových svazů a vyšší nároky na jejich vedení.

„Nový typ demokracie“ se měl vztahovat i na hospodářskou sféru. Vyžadoval samostatnost podniků a jejich nezávislost na orgánech státu, právo pracujících na volbu své pracovní činnosti a právo obhajovat své ekonomické a sociální zájmy. Akční program oficiálně potvrdil dříve diskutovanou myšlenku o vytváření demokratických orgánů v podnicích.

Uvedená institucionální změna dozrávala již v roce 1967, kdy se vyostřovala situace v odborech a ve společnosti, dokonce došlo k represím proti nekonformním spisovatelům. Na tyto útoky bylo nutné reagovat a zapojit do demokratického hnutí dosud méně angažované dělnictvo. Postupně se v řadách aktérů ekonomické reformy názory ustálily na podobě a funkci těchto orgánů, na jejich vztahy k vedení podniků a odborovým organizacím. Důležitým motivem přijetí tohoto projektu a počátků jeho fungování byla snaha uplatnit iniciativu zaměstnanců v podnicích a zvýšit jejich vliv na výběr podnikového vedení. Problém řídicích kádřů byl klíčovou otázkou při rozhodování o zakládání podnikových rad. V podstatě měly mít podobné funkce jako závodní rady v letech 1945–1948. I v nových podmínkách se objevil problém dělby kompetencí mezi odborovými organizacemi a podnikovými radami. Ve vedení odborů se vyskytovaly určité obavy z konkurence ze strany podnikových rad a z odsunutí odborových organizací na vedlejší kolej. Na úrovni podniků se však odborové organizace chopily iniciativy při vytváření přípravných výborů podnikových rad a příprav voleb do nich. Do konce června 1968 vzniklo 85 přípravných výborů a do konce roku téměř sto podnikových rad mezi nimi i ve velkých podnicích. Myšlenky o suverenitě odborů a o vytváření podnikových rad uvolnily lavinu dříve umlčovaných tužeb dělnictva o možnostech rozhodovat o svých vlastních

14 Akční program komunistické strany Československa přijatý dne 5. dubna 1968. In Rok šedesátý osmý v usneseních a dokumentech ÚV KSČ. Praha, Svoboda, 1969, s. 115., 116.

záležitostech. To potvrdil i výzkum veřejného mínění – již v červnu 1968 se 75 % dotázaných vyslovilo k podnikovým radám pozitivně.¹⁵

V červnu 1968 vláda vydala Prozatímní rámcové zásady pro zřizování a experimentální ověřování podnikových rad, které měly převzít část podnikatelských funkcí spojených s obhajobou zájmu podniků a s kontrolou jejich řídicího aparátu. Uzákonění podnikových rad mělo být součástí zákona o podniku a o podnikatelské činnosti. Odbory se angažovaly při zakládání podnikových rad, zároveň se důsledněji věnovaly svému poslání, ochraně zájmů zaměstnanců.¹⁶ Nástin programu ROH se stal podkladem pro jednání celostátní konference konané 18.–20. června a po širokých diskuzích východiskem programu VII. sjezdu ve dnech 4.–7. března 1969.

Změna postavení odborů se brzy projevila v praxi. Již v červnu 1968 se konalo společné zasedání předsednictva ÚRO a předsednictva vlády, na němž se posuzovaly otázky životní úrovně a životních podmínek zaměstnanců. Bylo to první vyjednávání sociálních partnerů na nejvyšší úrovni. Odbory se neomezovaly jen na materiální zájmy svých členů, ale hájily i širší občanská práva. Po 21. srpnu 1968 prokazovaly velké odhodlání při obraně suverenity země a přes všechny snahy vlády ukončit činnost podnikových rad jich bylo v lednu 1969 120, zastupujících téměř 900 tis. zaměstnanců.

Aktivita odborů vyvrcholila na sjezdech odborových svazů na přelomu roku 1968–1969, na nichž delegáti projevovali odhodlání bránit dosažené výsledky ročního úsilí o dosažení suverenity odborů. V tomto duchu se konal VII. všeodborový sjezd ve dnech 4.–7. března 1969, těsně před nástupem Husákova vedení. Sjezd přijal Chartu odborového hnutí, v níž se zdůrazňovalo, že odbory budou mít vlastní program a budou vůči státu i politickým stranám provádět samostatnou politiku odpovídající zájmům zaměstnanců a ostatních občanů. Odbory sice vstoupily do občanského hnutí poněkud opožděně, ale setrvaly v něm nejdéle i proto, že se nechtěly vzdát své nezávislosti, kterou po dvaceti letech získaly.

Za suverenitu odborů se postavilo i spontánní a mimořádně radikální hnutí mladé generace, které se zejména po 21. srpnu stalo politickým hnutím. Svaz studující mládeže vydal prohlášení k 21. srpnu, angažoval se za svobodu slova, uzavřel dohodu s pracovníky odborového svazu v době vyhlášení stávkové pohotovosti. Dříve jednotný svaz mládeže se pod tlakem dalších skupin změnil ve federaci dělnické, studentské a dalších skupin mládeže.

Také další profesní skupiny, mezi nimi i intelektuálové, se členily podle různých zájmů. Vznikl Koordinační výbor uměleckých svazů, sdružení vědeckých pracovníků, lékařů a dalších, které aktivně vystupovaly v kritické době před a po srpnu 1968 i v době, kdy začal proces likvidace demokratických svobod získaných během osmi měsíců Pražského jara. Dokonce i družstevní rolnictvo, jehož postavení se v 60. letech výrazně zlepšilo a které stálo stranou spontánního hnutí, založilo svou zájmovou organizaci, Svaz družstevních rolníků. V té době enormně stoupl zájem o společenské dění. V prvních měsících roku 1968 převládla kritika minulosti, po srpnu 1968 se hlavním požadavkem občanského hnutí stala obrana polednové politiky a některých jejích představitelů. Nebývalou vlnu odporu vyvolalo hnutí proti odmítnutí kandidatury J. Smrkovského na post předsedy Federálního shromáždění. V tomto jednotném, sebevědomém vystoupení občanského hnutí nešlo jen o osobu tohoto politika, ale o odpor proti obnovení svévole mocných. Podobným postojem lze označit dokumenty reagující na stanovisko vedení KSČ k tzv. „hokejové krizi“. Ve stanovisku „Zaměstnanci závodů ČKD veřejnosti ze dne

15 Odbory a společnost 4 / 1969.

16 Konečnou verzi tohoto programu publikoval v příloze deník Práce dne 13. 3. 1969.

9. dubna¹⁷ se říká: "Jsme garanty cesty k socialismu, a proto nás hluboce urážejí řeči o antiisocialistických silách, které by nás mohly ohrozit" Stejně rozhořčeně zní i další dokumenty.¹⁸

„Konsolidaci“ v odborech považovalo nové vedení po dubnu 1969 za příliš pomalou, proto byly v září 1969 na jeho zvláštní jednání odsouzeny podnikové rady zato, že „byly zneužívány proti vedoucí úloze strany a centrálnímu plánování“. Poté byli odvoláni iniciátoři změn v odborech a byl odstartován proces výměny lidí na všech úrovních – v centrálních a svazových orgánech i v základních organizacích. Byla provedena reorganizace odborových svazů a obnoveno jejich centrální řízení. V únoru 1970 rezignoval na funkci předsedy Karel Poláček, novým předsedou se dočasně stal Jan Piller, kterého brzy nahradil Karel Hofman. V květnu 1970 předložil „Poučení o situaci v ROH mezi VI. a VII. kongresem, které ostře odsoudilo iniciátory „dezintegrace odborů“ a konstatovalo, že ukončí očistu odborového hnutí a obnovu jeho dřívější úlohy ve společnosti.

Sociální reforma z roku 1968 měla zvláštní osud. Reagovala na myšlenky ekonomické reformy již v její první etapě, ale souhrnnějším reformním dokumentem se stal až podkladový materiál z roku 1966 a zpráva z roku 1968. V roce 1969, kdy se rušily mnohé zákony a opatření přijaté v souvislosti s ekonomickou reformou, nebylo možné stejně důsledně postupovat v sociální sféře. Sociální systém svou bezprostřední vazbou na zájmy lidí nebylo možné po roce 1968 zásadně přestavět. Na rozdíl od ekonomické oblasti se neměnilo ani vedení tohoto rezortu. Předkladatel dřívějších dokumentů ředitel Státního úřadu sociálního zabezpečení M. Štancel se stal v roce 1968 ministrem nově založeného ministerstva práce a sociálních věcí. Jim předložený návrh sociálního programu v roce 1970 v podstatě vycházel z projektů a zákonů z let 1966 a 1968. Počítal se zvýšením důchodů a několika opatřeními ve prospěch mladých rodin: od roku 1971 se měly zvýšit přídavky na děti a podpora při narození dítěte a od roku 1973 měly být zavedeny výhodné novomanželské půjčky. Tato opatření měla plnit propopulační cíle, a zároveň přispět k získání zejména mladých lidí, kteří se nejhůře přizpůsobovali „obnovení pořádku“, a tím stabilizaci poměrů v zemi.

Odpovědí na demonstraci k prvnímu výročí 21. srpna bylo zákonné opatření Federálního shromáždění ze dne 22. srpna 1969, jimž se podstatně omezovala občanská práva. Dočasně se tím zastavila masová veřejná vystoupení a občany ovládl strach, který však nemohl nadlouho umlčet občanskou společnost. Její postupná aktivizace a spontánní vystoupení v roce 1989 nebylo sociální vzpourou, ale politickým odporem, k němuž dala impulz situace v sousedních zemích a eroze vnitřní normalizační moci.

Závěr

Významnou inspirací pokusu o přeměnu autoritativního režimu v demokratickou společnost v 60. letech se stal projekt ekonomické reformy. Jeho koncept rozvoje tržních prvků počítal se sociálními riziky, proto se součástí jeho prohloubení od roku 1967 stal program změn sociálního systému. Jeho cílem bylo obnovit funkce tradiční sociální politiky a jejich institucí rušených po roce 1948. V roce 1966 vstoupil v platnost Zákoník

17 Proměny Pražského jara. Sborník statí a dokumentů. Brno, Doplněk, 1993.

18 V odpovědi pracujících ČKD na projev Gustava Husáka 31. 5. 1969 v reakci na hokejovou krizi) se říká: Soudruh Husák hodnotí odbory jako „spikleneckou organizaci s protisocialistickými elementy. Toto nařčení je vysloveně demagogické a lživé. Cílem odborů je hájit zájmy všech pracujících, kteří po dvaceti letech špatného hospodaření žádají změny“. Prameny k dějinám československé krize. Občanská společnost, sv. 2/1, Praha, ÚSD, 1995.

práce, který nově definoval vznik a zánik pracovněprávních vztahů a úlohu odborových organizací a kolektivních smluv na centrální a podnikové úrovni.

V podmínkách odporu vnitřních a zahraničních zastánců sovětského modelu socialismu se ekonomická reforma mohla prosadit jen za aktivní podpory veřejnosti. Odstranění hlavní zábrany větší informovanosti po lednu 1968 přispělo k aktivizaci vedle kulturních elit i pracovních kolektivů včetně dělnictva a jejich reprezentantů – odborového hnutí. Jeho dřívější nedůstojné podřízení stranickému aparátu, vládě a vedením podniků vyvolalo nebývale ostrou kritiku, požadující obnovení vlastní suverenity. Akční program KSČ z dubna 1968 tento požadavek podpořil a uznal právo odborů a ostatních společenských organizací vybírat si své představitele. Za suverenitu odborů a za zachování nově vznikajících podnikových rad jako demokratických orgánů správy podniků se solidárně postavilo i studentské hnutí. Po srpnu 1968 se i odborové a celé občanské hnutí orientovalo na širší společenské otázky, na udržení suverenity země a rozšíření občanských práv. Radikalizace odborů pokračovala i po změně ve vedení vládnoucí strany v dubnu 1969.

Literatura

- [1] Akční program komunistické strany přijatý dne 6. dubna 1968. In *Rok šedesátý osmý v usneseníh a dokumentech ÚV KSČ*. Praha : Svoboda, 1969.
- [2] BEVERIDGE W. (1942). *Social Insurance and Allied Services. Report by Sir W. Beveridge*. London : 1942.
- [3] *Dokumenty k hospodářské politice v Československu z let 1963–1969*. ed. Šulc Z.: Studie z hospodářských dějin 6. Praha, VŠE, 1998.
- [4] GIRCHER –HOLTEYOVÁ L. (2004). *Hnutí 1968 na Západě*. Praha : Vyšehrad, 2004.
- [5] KALINOVÁ L. (2004). *Východiska, očekávání a realita poválečné doby. K dějinám české společnosti 1945–1948*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny, 2004.
- [6] KALINOVÁ L. (1998). Transformace sociálního systému v Československu po únoru 1948. *Acta Oeconomica Pragensia*, 5, Praha : VŠE, 1998.
- [7] KALINOVÁ L. (1998). *Sociální reforma a sociální realita v 60. letech. Studie hospodářských dějin 5*. Praha : VŠE, 1998.
- [8] *Národní archiv . Fond komise pro otázky životní úrovně č. 1 0/2, archivní jednotka 1, 5, 6*.
- [9] *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, Občanská společnost 2/1*, Praha, USD, Brno : Doplněk, 1998.
- [10] *Proměny Pražského jara . Sborník studií a dokumentů*, Brno : Doplněk, 1993.
- [11] PRŮCHA V. (1997). Hospodářská politika a vývoj československého hospodářství období od roku 1960 do 21. srpna 1968. *Acta Oeconomica Pragensia*, 3, Praha : VŠE, 1997.
- [12] PRŮCHA V. a kol. (2007). *Hospodářské dějiny Československa 1945–1992. 2. (v tisku)*. Brno : Doplněk, 2007.
- [13] *Statistická ročenka ČSSR 1972*.
- [14] ŠULC, Z. (1998). *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995*, Brno : Doplněk, 1998.

- [15] VELEK, F.: *Přehodnocení událostí z let 1968–1970 v odborech. Materiál zpracovaný pro komisi ČSFR pro analýzu událostí 1967–1970*, Archiv USD, materiál č. 9.
- [16] *Všeodborový archiv ÚRO*, karton 93, archivní jednotka 466.

Sociální kontext ekonomické reformy v 60. letech 20. století

Lenka Kalinová

Abstrakt

Studie zkoumá nové postavení sociální politiky v souvislosti s ekonomickou reformou ve srovnání s dřívějším zpochybňováním její úlohy ve společnosti. Součástí konceptu ekonomické reformy proto bylo obnovení suverenity a tradičního poslání sociální politiky při zmírňování sociálních důsledků tržní regulace ekonomických procesů na obyvatelstvo, mimo jiné v případě nezaměstnanosti a při zmírnění dotací k cenám především u rodin s dětmi. Návrh sociální reformy z roku 1966 a roku 1968 počítal s dalekosáhlou přestavbou sociálního systému, který měl být konzistentní se směřováním ekonomické reformy. Ve složitých vnitřních a vnějších podmínkách se ekonomická reforma mohla prosadit jen za podpory veřejnosti. Do občanského hnutí bylo proto nutné zapojit i nejpočetnější skupiny obyvatelstva – zaměstnance včetně dělnictva. K tomu přispěla aktivizace jejich reprezentantů – odborového hnutí a rozšíření demokracie i do podnikové sféry. Studie podrobněji zkoumá změnu postavení odborů, jejich přeměnu z „převodové páky“ v suverénní organizaci zastupující zájmy zaměstnanců a jejich účast na zakládání demokratických orgánů při správě podniků. Odborové hnutí se během krátké doby navíc stalo důsledným obhájcem demokratických svobod a občanských práv. V aktivitě za tyto hodnoty setrvalo ještě i v první polovině roku 1969, kdy ztěžovalo dosazené vládnoucí garnituře „obnovit pořádek“ v zemi.

Klíčová slova: ekonomická reforma; sociální reforma; občanské hnutí.

The Social Context of Economic Reform in 1960s

Abstract

The study deals with a new position of social policy in connection with economic reform and in relation with former impugning of its role in society. The component part of economic reform conception was accordingly the restoration of sovereignty and traditional mission of social policy leading to mitigation of social consequences of market regulation of economic processes for inhabitants, for example in cases of unemployment and in mitigation of grants in relation to prices particularly in cases of families with children. The proposal of social reform in 1966 and 1968 took into account far-reaching reconstruction of social system which should be consistent with direction of economic reform.

Key words: economic reform, social reform, civilian movement.